

La meva experiència com a traductor de textos literaris alemanys¹

Feliu Formosa
Poeta i traductor

Resum

Visió panoràmica de la trajectòria vital i professional del gran poeta i traductor Feliu Formosa explicada per ell mateix, des dels primers contactes amb la cultura alemanya a la Barcelona dels anys cinquanta, en ple franquisme, fins a l'actualitat. Formosa hi detalla els autors i les obres de més transcendència que ha anat incorporant al llarg del temps al sistema literari català, amb una atenció especial a Bertolt Brecht, a qui ha contribuït a popularitzar a Catalunya com ningú més. Alhora, Formosa s'insereix ell mateix en una tradició de transvasaments literaris dels països de parla alemanya als de parla catalana i fa un toc d'atenció final a la precària situació del català i a la incomprensió i animadversió que continua patint la cultura catalana quan es reivindica com a cultura nacional.

Paraules clau: Feliu Formosa; traducció literària; traducció de l'alemany; Bertolt Brecht; cultura catalana.

Abstract

Overview of the professional and personal life of the great poet and translator Feliu Formosa told by himself, from his first contacts with German culture in Barcelona in the Fifties, during the Franco regime, to the present. Formosa recalls the more important authors and their work that he has incorporated over time into the Catalan literary system, with special attention to Bertolt Brecht, who he has helped to popularize in Catalonia more than anyone else. In addition, Formosa includes himself in a tradition of literary exchanges between the German-speaking countries and the Catalan-speaking countries, and gives a final warning concerning the precarious situation of the Catalan language and the misunderstandings and animosity that the Catalan culture continues to endure when it claims to be a national culture.

Keywords: Feliu Formosa; literary translation; translation from German; Bertolt Brecht; Catalan culture.

1. Discurs pronunciat amb motiu del lliurament del Premi Friedrich Gundolf, que atorga la Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung (Acadèmia Alemana de la Llengua i la Literatura) «per la difusió de la cultura alemanya a l'estranger». El lliurament del premi va tenir lloc el 15 de maig del 2011 a Estocolm, arran d'una sessió de l'Acadèmia que va tenir lloc en aquesta ciutat per homenatjar els intel·lectuals alemanys que s'hi van exiliar durant el nazisme. Prèviament al discurs d'agraïment de Feliu Formosa, el poeta, traductor i crític d'origen català Àxel Sanjosé s'havia encarregat de fer la presentació de la figura del premiat.

Senyor president i membres de la Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung, senyors membres del jurat, benvolguts amics:

En primer lloc, em plau manifestar el meu sincer agraïment per una distinció que m'honora i que espero que contribueixi a estrenyer llaços i facilitar la comunicació entre les nostres dues cultures, l'alemanya i la catalana. Faig extensiu aquest agraïment a l'amic Àxel Sanjosé pel seu magnífic text. Voldria recordar que l'any 2007, la cultura catalana va ser convidada d'honor a la Fira del Llibre de Frankfurt, i amb aquest motiu, es van publicar dos volums en català i en alemany sobre les relacions que, des del segle XIX, han existit entre les nostres dues cultures. Amb el títol *Carrers de frontera / Grenzen sind Strassen*, aquests dos volums incloïen una considerable quantitat de treballs en què s'analitza la influència de totes les formes de la cultura alemanya dins la cultura catalana. Un dels aspectes amb els quals em sento implicat i que ha presidit el meu treball ha estat el de la traducció de textos literaris alemanys al català. El món cultural germànic ha estat objecte de la predilecció de molts dels nostres intel·lectuals i artistes, escriptors i poetes, des de Joan Maragall, traductor de Goethe, passant per Carles Riba, que tradueix Hölderlin i Rilke, fins a Joan Vinyoli, traductor de Rilke i Nietzsche. He esmentat tres personalitats molt rellevants dins la nostra literatura. Podria afegir-hi sens dubte molts més noms, pertanyents a èpoques posteriors i a l'actualitat. Ens trobem davant una tradició traductora d'una gran importància, de la qual modestament he volgut sentir-me continuador.

El meu primer contacte amb la cultura alemanya es va produir gràcies a una persona a la qual vull dedicar un primer record i un agraït homenatge. Es tracta del professor Felix Theodor Schnitzler, primer lector d'alemany de la Universitat barcelonina a mitjan anys 50 i primer director del que en aquell moment es va anomenar Deutsches Kulturinstitut, després Goethe Institut. Amb el professor Schnitzler, em va unir una gran amistat i conservo una breu antologia de l'obra poètica de Georg Trakl, editada per Insel Verlag, que ell em va regalar. Va ser el primer llibre alemany que vaig posseir. Gràcies al professor Schnitzler, vaig poder residir durant quinze mesos a Heidelberg, on vaig fer de professor substitut al Dolmetscher Institut d'aquella ciutat entre l'any 1959 i el 1960.

Parlo d'una època marcada per la censura franquista, per l'opressió i l'intent d'ofegar qualsevol manifestació literària catalana. Malgrat tot, la nostra literatura havia iniciat una lenta recuperació després que la prohibició total d'expressar-se en català s'afluixés en acabar la Segona Guerra Mundial. Estendre'm sobre la universitat de l'època i la lluita estudiantil que va culminar en fortes mobilitzacions, principalment a partir del 1956, em faria allargar massa aquest text. Cal dir, però, que la lectura de textos alemanys, majoritàriament en traducció castellana, feia algun temps que m'ocupava. I entre les moltes activitats culturals organitzades dins les aules universitàries, em sembla significativa la lectura dramatitzada d'una de les peces didàctiques de Bertolt Brecht, *Die Ausnahme und die Regel*, que vaig traduir i dirigir l'any 1958. Era la primera vegada que es representava Brecht a Catalunya. El meu interès pel teatre alemany, entre Lessing i Büchner, venia d'enrere. I el meu contacte amb Brecht, el vaig establir per mitjà de traduccions publicades per editorials argentines.

Després de la meua estada a Heidelberg, el meu interès per Brecht va augmentar, i el grup de teatre que vaig contribuir a fundar amb uns quants amics i col·legues i que actuava sobretot als barris populars i a les escoles, es va iniciar amb el muntatge de *L'excepció i la regla* brechtiana. Era l'any 1962 i d'aquest espectacle se'n van fer més de seixanta representacions eludint la censura franquista, no sense perill. Entre els altres muntatges del grup, vull remarcar el que vam titular *Poesia-document, poetes alemanys contra la guerra*, constituït per poemes i documents sobre els anys difícils de la guerra i el nazisme. Aquestes activitats van coincidir amb l'estrena oficial de *Die Dreigroschenoper* per l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (1963), una companyia no professional promociionada per personalitats de la burgesia i la intel·lectualitat catalana amb la idea de preparar el terreny per a un teatre nacional en democràcia. D'aquest muntatge, que va ser inicialment prohibit per la censura arran d'una visita oficial de Franco a Barcelona, se'n van poder fer tres representacions uns quants mesos més tard. La traducció del text brechtian va ser feta pel gran poeta i escriptor Joan Oliver, que va traduir la prosa. Jo em vaig encarregar de la traducció dels «songs».

Posteriorment, he traduït textos de Brecht per a altres espectacles, com també un parell d'antologies de la poesia brechtiana i alguns dels seus textos teòrics, abans d'encarregar-me de la coordinació del seu teatre complet en quatre volums i amb onze traductors entre els anys 1998 i el 2005.

Amb el professor Artur Quintana, que ha residit molts anys a Speyer i que ha exercit una tasca importantíssima com a traductor de textos alemanys, vam col·laborar en la realització d'una antologia de poesia alemanya que vam titular *A la paret escrit amb guix (Auf der Mauer steht mit Kreide)*, poesia alemanya de combat, que conté poemes de vint-i-sis poetes, des de Hermann Hesse fins a Hans Magnus Enzensberger, passant per Trakl, Brecht, Becher, Huchel, Celan, Bachmann, Hermlin, Eich i altres. D'aquest treball és important remarcar-ne dos fets: d'una banda es donaven a conèixer una sèrie de poetes que mai no havien estat traduïts al català, i d'altra banda, era el primer volum de traduccions de poesia al català que contenia l'original alemany al costat de les traduccions des de la fi de la Guerra Civil.

Aquestes activitats van coincidir amb la pràctica de la traducció a l'espanyol de diversos textos per a editorials de Barcelona. Per no estendre'm excessivament, citaré alguns dels autors traduïts entre el 1965 i el 1980, aproximadament: Peter Weiss, Böll, Roth, Musil, Kleist, Hölderlin, Havemann, Kafka, Rilke, Martin Walser, Handke i altres.

L'any 1967 m'havia traslladat de Barcelona a Terrassa, ciutat industrial on funcionava un grup de teatre independent dins el qual tenia bons amics. Per a aquest grup vaig fer un espectacle titulat *Cel·la 44, cinc anys en la vida i l'obra d'Ernst Toller*. A partir de la sinopsi de tres obres de l'autor expressionista escrites a la presó després de la Räterepublik muniquesa, com també fragments de la seva autobiografia i de les cartes a la seva companya, vaig voler fer una doble reflexió: sobre la revolució socialista i sobre el moviment expressionista. El text va ser estrenat l'any 1969 i editat poc després. El 2006 se n'ha fet una reedició i crec que manté l'interès que aquesta temàtica va desvetllar en mi tants anys enre-

re. Era l'època en què també a Alemanya proliferava l'anomenat teatre-document. El mateix any 1969 vaig treballar en una versió lliure d'*Els teixidors*, de Hauptmann, que va ser editada i representada a Manlleu, una població on la indústria tèxtil era important.

Aproximadament a partir del 1972, vaig anar concentrant-me en la traducció de textos teatrals en català, principalment per encàrrec de companyies. Dins aquest any es va estrenar la meua versió de *Frank V*, de Dürrenmatt, la traducció de *La cacatua verda*, de Schnitzler, i una tria de poemes i cançons de Brecht que vaig titular *Sermons domèstics*. Un dels treballs més estimulants d'aquesta etapa va ser per a mi la traducció de diversos textos del cabaretista Karl Valentin, que va comportar la necessitat d'incorporar al català la peculiaritat del llenguatge del còmic muniquès, ple de jocs de paraules i de girs populars que calia adaptar i fer creïbles en la llengua d'arribada. Tinc bons records de les escenificacions dels textos d'autors teatrals contemporanis que he anat traduint fins a l'actualitat, entre ells Tankred Dorst, Peter Hacks, Botho Strauss, Franz Xaver Kroetz, Heiner Müller, Arthur Schnitzler, Frank Wedekind, Ödön von Horváth i Thomas Bernhard, que vaig introduir dins el teatre català l'any 1989 amb *Die Macht der Gewohnheit* i de qui també vaig traduir *Heldenplatz*, la seva última obra, per al Teatre Nacional de Catalunya (2000). He estrenat també autors clàssics com Schiller, de qui he traduït *Els bandits* i *Maria Estuard*; Kleist, de qui he incorporat al català *El càntir trencat* i *Penthesilea*, i Büchner, de qui es va estrenar *Woyzeck* l'any 2002. Quan ha estat necessari, he mantingut l'estructura mètrica dels originals i això ha servit també als alumnes de les nostres escoles teatrals quan han hagut de treballar sobre el teatre en vers (en aquest cas el vers decasíl·lab shakespearà). Justament vaig fer l'últim taller d'interpretació abans de la meua jubilació de l'Institut del Teatre amb uns fragments de *Maria Estuard*. Aquests textos clàssics de Schiller, Kleist i Büchner seran objecte d'una reedició en un volum sobre teatre clàssic alemany, al qual he incorporat dues traduccions inèdites: *Minna von Barnhelm*, de Lessing, i *Clavigo*, de Goethe. Els set textos formaran un volum que editarà l'Institut del Teatre com a homenatge amb motiu de la meua jubilació.

A l'Institut del Teatre de Barcelona, hi he treballat des de l'any 1975 fins al 2000. Vaig alternar, doncs, el meu treball docent amb la traducció i la interpretació teatral. Guardo un bon record d'un espectacle que entre l'any 1977 i el 1984 va recórrer tot Catalunya i va ser televisat en dues ocasions. Es titulava *Aula Brecht* i el componien dotze textos (poesia i prosa) que jo interpretava en solitari sota la direcció de Carles Grau, un dels membres més actius del grup de teatre de Terrassa que he citat abans. Catorze anys més tard, el 1998, data del centenari del naixement de Brecht, vaig participar amb un actor, una actriu i un pianista en un espectacle de poemes i cançons que vam titular *Hola, Brecht!* i que també va fer un llarg recorregut. La meua última experiència amb el teatre brechtian va ser la traducció a l'espanyol de l'òpera *Mahagonny* per al Teatro Español de Madrid. Per desgràcia, la Fundació Kurt Weill va interrompre les representacions perquè va considerar que no es respectava el caràcter operístic de l'obra, una decisió que em va semblar discutible i que va comportar a més la suspensió d'un espectacle

que, entre l'orquestra, el cor i els protagonistes, reunia més de setanta persones en un magnífic escenari.

A l'inici d'aquest text, he fet una referència al poeta Georg Trakl. La meva relació amb la seva poesia ha passat per diverses etapes. L'any 1974 en vaig publicar una breu antologia, i el 1991, un volum que conté la seva obra poètica canònica: *Gedichte, Sebastian im Traum* i poemes de la revista *Der Brenner*. D'aquest volum, se'n prepara una nova edició. Cal dir que la poesia de Trakl, tan diferent de Brecht, m'ha acompanyat sempre i la traducció dels seus poemes ha estat una de les tasques traductores que més m'ha satisfet.

Pel que fa a la meva obra poètica i els meus llibres de dietaris, cal dir que les referències a la literatura alemanya hi són constants i que recentment he dedicat una atenció molt especial a l'obra de Klaus Mann, de qui vaig traduir la novel·la *Mephisto* l'any 1982.

Un dels altres textos que ha estat objecte de difusió i estudi entre els nostres estudiants de teatre ha estat la meva traducció al català i al castellà de *Die Hamburgische Dramaturgie*, de Lessing.

Fins aquí, he parlat d'alguns moments que em semblen significatius de la meva relació amb la literatura i amb la cultura alemanyes. Ho he fet sense cap ànim d'autocomplaença, sinó per informar sobre la tasca que, juntament amb altres col·legues, s'està duent a terme al nostre país en uns moments en què la cultura catalana viu una situació contradictòria i no gens fàcil. Després de sobreviure als anys foscos de la dictadura franquista, durant els últims anys ha augmentat considerablement la producció cultural i literària catalana. Avui, a Catalunya s'editen uns 12.000 títols cada any. La nòmina de novel·listes, poetes i dramaturgs és abundant, i la difusió fora de les nostres fronteres, i molt especialment a Alemanya, resulta força satisfactòria i esperançadora. Aquest fet innegable contrasta amb la precària situació de la llengua pel que fa a l'ús social. El país, la seva llengua i la seva cultura viuen en aquests moments una situació de lluita per la supervivència que molt sovint topa amb la incomprensió, la ignorància, l'agressivitat i les mesures constants per a minimitzar-la que provenen de la resta de l'Estat. Durant l'època franquista, existia una lluita global contra un règim dictatorial, una lluita ben diferent de la situació actual. No existia, o potser no notàvem, l'existència de l'actual animadversió contra Catalunya i el seu desig i la seva necessitat d'afirmar-se com a nació. En aquest sentit, l'Institut d'Estudis Catalans, la nostra acadèmia de ciències i humanitats, ha fet una declaració de la qual cito un breu fragment: «la comunitat de llengua i cultura catalanes constitueix, amb tota evidència, una nació que mereix un reconeixement igualitari en el marc dels estats respectius en què s'inscriu, i també en el marc de la Unió Europea i de les Nacions Unides.» I més avall afegeix: «Ningú, en un marc polític democràtic, no pot decidir quina ha de ser la nació dels altres.» En aquest sentit es van pronunciar a Barcelona més d'un milió de persones el 10 de juliol del 2010, en una manifestació encapçalada pel lema «Som una nació, nosaltres decidim».

Mentrestant, continuo immers en la traducció d'una peça de Peter Handke que es diu *Die Unvernünftigen sterben aus* per al Teatre Lliure de Barcelona. Tant de bo que aquest títol sigui premonitori.